

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Rıza Şah Pehlevi Dönemi Farslaştırma Politikalarının Güney Azerbaycan'a Etkileri

The Effects of Persianization Policies of Reza Shah Pahlavi Period on South Azerbaijan

Celal ASLAN¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Gaziantep, celalaslan46@gmail.com, orcid.org: 0000-0002-3743-2697

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 15.09.2024
Kabul/Accepted:
25.12.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1550414

Anahtar Kelimeler

İran Türkleri, Güney
Azerbaycan, Güney
Azerbaycan Türkleri, Rıza
Şah Pehlevi, Farslaştırma
Politikaları.

Keywords

Iranian Turks, South
Azerbaijan, South
Azerbaijan Turks, Reza
Shah Pahlavi,
Persianization Policies.

ÖZ

Türkler, tarih boyunca İran topraklarında varlık göstermiş milletlerden biridir. Bu coğrafyada birçok devlet ve hanedanlık kurarak İran tarihinin ve kültürünün şekillenmesine katkıda bulunmuşlardır. Ancak ülkede Türk kökenli Kaçar Hanedanlığı'nın son bulması ve yerine Farslardan müteşekkil Pehlevi Hanedanlığı'nın iktidara gelmesiyle birlikte, İran'daki Türkler ciddi bir asimilasyon politikasıyla karşılaşmışlardır. Öyle ki Rıza Şah Pehlevi döneminin Farslaştırma politikaları, İran hâkimiyetinde yaşayan Güney Azerbaycan Türkleri'nin dil, eğitim, kültür ve ekonomi gibi alanlarda ciddi baskılar yaşamasına neden olmuştur. Bu çalışmada Rıza Şah Pehlevi dönemi Farslaştırma politikalarının söz konusu alanlarda Güney Azerbaycan Türkleri üzerindeki etkileri ele alınacaktır. Yine Güney Azerbaycan Türkleri'nin bu ayrımcı uygulamalara karşı geliştirdikleri tutumları ve tepkileri incelenecektir. Güney Azerbaycan Türkleri üzerine çeşitli akademik çalışmalar bulunsa da Rıza Şah Pehlevi dönemi Farslaştırma politikalarının Güney Azerbaycan Türkleri üzerindeki etkileri ile ilgili detaylı bir çalışmanın yapılmaması makaleyi hazırlamamızın temel amacı olmuştur. Çalışma esnasında İran Türkleri ve Güney Azerbaycan üzerine yapılan akademik çalışmalar taranmış ve bu çalışmalardan yararlanılmıştır.

ABSTRACT

Turks are one of the nations that have existed in Iranian lands throughout history. They have contributed to the shaping of Iranian history and culture by establishing many states and dynasties in this geography. However, with the end of the Qajar Dynasty of Turkish origin in the country and the coming to power of the Pahlavi Dynasty consisting of Persians, the Turks in Iran have faced a serious assimilation policy. So much so that the Persianisation policies of the Reza Shah Pahlavi period caused the South Azerbaijani Turks living under the rule of Iran to experience serious pressures in areas such as language, education, culture and economy. In this study, the effects of the Persianisation policies of the Reza Shah Pahlavi period on the South Azerbaijani Turks in these areas will be discussed. Again, the attitudes and reactions of the South Azerbaijani Turks against these discriminatory practices will be analysed. Although there are various academic studies on South Azerbaijan Turks, the lack of a detailed study on the effects of the Reza Shah Pahlavi era Persianisation policies on South Azerbaijan Turks has been the main purpose of preparing this article. During the study, academic studies on Iranian Turks and South Azerbaijan were reviewed and utilised.

Atf/Citation: Aslan, C. (2025). Rıza Şah Pehlevi Dönemi Farslaştırma Politikalarının Güney Azerbaycan'a Etkileri. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 1, 1-11

Sorumlu yazar/Corresponding author: Celal ASLAN, celalaslan46@gmail.com

1. Giriş

İran ilk çağlardan itibaren çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapan en eski yerleşim birimlerinden biridir. İran, coğrafi konumu itibarıyla Orta Asya ile Ortadoğu'nun kesişim noktası olan yüksek düzlükler arasında yer alır ve 1.643.000 km² geniş bir yüzölçümüne sahiptir. İran; Pakistan Türkmenistan, Afganistan, Azerbaycan, Irak, Ermenistan ve Türkiye'nin de sınır komşusudur. Ülkenin doğusunda İndus Vadisi, kuzeyinde Hazar Denizi ve Türkistan çölleri, güneyinde Basra Körfezi ve Hint Denizi, batısında ise Dicle Nehri ve Ermenistan dağları yer alır. Ülkenin orta ve doğu kısmı ise büyük ölçüde çöllerle kaplıdır. Buna rağmen İran'ın coğrafi konumu tarih boyunca stratejik bir önem taşımış ve ülke birçok kavme ev sahipliği yapmıştır. Bu topluluklar arasında Türkler de yer almıştır. Bu coğrafyadaki Türk varlığı ise 8. yüzyıldan itibaren görülmeye başlamıştır.

Öyle ki Selçuklulardan önce de Türklerin yoğun olarak yaşadığı Urumiye ve Tebriz bölgeleri Anadolu'ya yapılan akınlarda ve göçler sırasında birer merkez ve üs görevi görmüştür. Ayrıca Türkler İran coğrafyasında sırasıyla Gazneliler, Selçuklular, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler, Afşarlar ve Kaçarlar gibi devletler ve hanedanlıklar kurarak bu topraklarda hüküm sürmüştür. Dolayısıyla Türkler İran tarihinin ve kültürünün şekillenmesinde önemli rol oynamışlardır. Bu nedenle İran coğrafyasından Türkleri ayırtırmak imkânsızdır. Ancak 20. yüzyılın başlarında İran'da Kaçar Hanedanlığı'nın zayıflayıp yıkıldığı ve ülkenin idaresinin Pehlevi Hanedanlığı'na geçtiği dönemden günümüze kadar İran coğrafyasında yaşayan Türkler güçlü bir asimilasyon politikasına maruz bırakılmıştır (Yılmaz, 2017: 2; Çelik, 2018: 26).

Bilhassa Rıza Şah Pehlevi döneminin Farslaştırma politikaları, İran'da yaşayan Türk nüfusunun büyük bir bölümünü teşkil eden Güney Azerbaycan Türklerini derinden etkilemiştir. Bu dönemde Türkçenin hem resmi dil olarak hem de eğitimde kullanılmasına yasak getirilmiş, Türklerin yaşadığı bölgeler idari olarak parçalanmış ve bu bölgelerin jeopolitik önemi azaltılmaya çalışılmıştır. Ayrıca bölge, kalkınma projelerinin dışında bırakılmış ve yatırımlar çoğunlukla Tahran gibi Fars kökenli vatandaşların yoğunlukta olduğu şehirlerde yoğunlaştırılmıştır (Gülkaç, 2019: 2). Bu çalışmada Rıza Şah Pehlevi dönemi Farslaştırma politikalarının Güney Azerbaycan Türkleri üzerindeki eğitim, dil, kültür ve ekonomik koşullar gibi alanlardaki etkileri ele alınacaktır. Ayrıca Güney Azerbaycan Türkleri'nin ayrımcı uygulamalara karşı geliştirdiği tutum ve tepkiler de çalışma içerisinde ortaya konacaktır.

2. Güney Azerbaycan

Güney Azerbaycan, günümüzde coğrafi olarak İran sınırları içerisinde yer alan ve gayri remi olarak siyasi alanda kullanılan bir kavramdır. Güney Azerbaycan'ın yüzölçümü 200.000 km² olup, Urmiye, Hoy, Tebriz, Erdebil, Selmasmakû, Merega, Zencan, Enzeli, Astara, Mahabat, Culfa, Bicar, Merend, Halhal, Soğukkulak, San'an-Taç ve Rest gibi önemli yerleşim alanlarına sahiptir. Güney sınırında İran Kürdistan'ı ve Hamse, kuzeyinde Aras Nehri, batısında Doğu Anadolu, doğusunda Talış ve Muğan dağları yer almaktadır. Coğrafi konumu itibarıyla de denize uzak, olup yüksek bir yayla konumundadır (Boz, 2014: 68; Özdemir, 2020: 361).

Ayrıca Güney Azerbaycan, bereketli toprakları ve çeşitli özellik gösteren iklimi sayesinde önemli bir tarım bölgesidir. Buğday, arpa, pirinç, meyve ve üzüm başlıca tarım ürünleri arasında yer alır. Burada tarım konusunda İran'ın tamamına yetecek kadar üretim yapmaktadır. Pamuk ve keten de bölgede yetiştirilen önemli endüstriyel ürünlerdendir. Hayvancılık için ideal ovaların ve yaylaların bulunması sayesinde hayvancılık da yaygın olarak yapılmaktadır. Bölge, doğal kaynaklar açısından da oldukça zengindir. Tebriz'de gümüş, Erdebil'de bakır madenleri bulunur. Yine linyit, kükürt, demir, kurşun ve bor gibi madenler de çeşitli yerlerde çıkarılır. Bölgenin Hazar Denizi kıyı kesimlerinde petrol yatakları da mevcuttur. Fakat bu petrol rezervleri İran tarafından kontrol edilmektedir. Bölgede ayrıca kaliteli mermer üretimi de yapılmaktadır (Mahdian, 2010: 116; Demir, 2019: 6; Saray, 2010: 9-10).

Güney Azerbaycan'ın nüfusunu büyük ölçüde Azerbaycan Türkleri oluşturmaktadır. Bu bölgede Azerbaycan Türkleri'nin yanı sıra, çeşitli diğer Türk grupları ve az sayıda farklı etnik ve dilsel topluluklar da bulunmaktadır. Güney Azerbaycan Türkleri'nin çoğunluğu Şii Caferi Müslümandır, fakat bölgede yine az sayıda da olsa Sünni, Bahai, Hıristiyan, Zerdüş ve Musevi Türk nüfus da mevcuttur. Güney Azerbaycan Türkleri'nden, İran'da 25 milyona (bazı kaynaklar 35 milyona kadar çıkarmaktadır) ulaşan nüfuslarıyla Farslardan sonra en kalabalık topluluğu oluşturmaktadır (Çelik, 2018: 27; Özdemir, 2020: 363).

Tarihçilerin genel kabulüne göre, Güney Azerbaycan Türkleri, Oğuz Türkleri'nden olup, kökenleri 10. ile 11. yüzyıllarda Aral Denizi'nin kuzeyine göç eden Selçuklulara dayanmaktadır (Malikahmadov, 2023: 53-54).

Bu bölgede yer alan Güney Azerbaycan Türkleri tarih boyunca birçok devletin egemenliğinde kalmış ve bu da yönetim yapısının ve politik dengelerin sürekli olarak değişmesine yol açmıştır. Bölgede en belirgin değişiklikler ve siyasi dalgalanmalar, Kaçar Hanedanlığı döneminde yaşanmıştır. Güney Azerbaycan için bilhassa Feth Ali Şah dönemi, Kaçar Hanedanlığı'nın en kritik dönemlerinden birini temsil eder. Bu dönemde İran; Fransa, Rusya ve İngiltere gibi büyük güçlerin çıkar çatışmalarının merkezi halini almıştır (Sümer, 2001: 52). Özellikle Rusların saldırıları, Kaçar İran'ı'nın bu zamanda yaşadığı askeri ve diplomatik zorlukların bir yansıması olmuştur. 1804 yılında başlayan Rus saldırıları, İran için askeri ve siyasi bir dizi başarısızlıkla sonuçlanmış ve nihayetinde 1813'te Rusya ve İran arasında Gülistan Anlaşması imzalanmıştır (Yeşilot, 2010: 188). Bu anlaşma ile Güney Kafkasya bölgesi Ruslara bırakılmış ve bu durum İran'ın Kafkasya üzerindeki etkisinin azalmasına yol açmıştır. Kaçar Hanedanlığı, Gülistan Anlaşması'nın getirdiği toprak kayıplarını kabullenmekte zorlanmış ve Fransa ile İngiltere gibi Avrupa devletleriyle ittifaklar kurarak Rusya'ya karşı ikinci bir askeri girişimde bulunmuştur (Özdemir, 2020: 363).

Ancak bu girişim de başarısızlıkla sonuçlanmış ve 1828'de imzalanan Türkmençay Anlaşması, İran için bir başka büyük toprak kaybına yol açmıştır. Bu anlaşma, İran'ın Azerbaycan'ın kuzey kısmı üzerindeki haklarını tamamen yitirmesi ve Rusya'nın Urumiye, Tebriz ve Erdebil'e kadar olan geniş bir bölgeyi işgal etmesiyle sonuçlanmıştır. Türkmençay Anlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte, Azerbaycan bölgesi Kuzey ve Güney Azerbaycan olarak ikiye ayrılmış ve bu ayrılık günümüze kadar süregelen bir coğrafi ve politik bölünmeye yol açmıştır (Yeşilot, 2010:188; Gülkaç, 2019: 22). Nitekim 20. yüzyılın başlarına kadar Kaçar Hanedanlığı'na bağlı olan Güney Azerbaycan bu yüzyılın başlarında Pehlevi Hanedanı tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Pehlevi Hanedanı'nın başa gelmesiyle İran Türkleri siyasi açıdan gerileme sürecine girmiştir (Topaloğlu, 1996: 2; Gökdağ ve Heyet, 2004: 52). Pehleviler, Fars milliyetçiliğini ön plana çıkararak, Türklerin siyasi ve kültürel haklarını kısıtlamış, onları ikinci sınıf vatandaşlar konumuna düşürmüştür. Bu durum, İran Türkleri arasında kimlik bilincinin ve milliyetçilik duygularının gelişmesine zemin hazırlamıştır.

3. Rıza Şah Pehlevi Dönemi Farslaştırma Politikalarının Güney Azerbaycan'a Etkileri

Rıza Şah Pehlevi, 1921'de gerçekleştirilen darbe ile İran'da iktidarı ele geçirmiş ve 1925 yılında kendini şah ilan ederek Pehlevi Hanedanı'nı resmen kurmuştur. Rıza Şah Pehlevi'nin iktidara geldiği andan itibaren iki ana hedefi bulunmaktaydı. Birincisi, İran'a eski ihtişamını geri kazandırmak; ikincisi ise yeniden inşa edilmiş bir millet üzerinde mutlak otorite kurmaktır. Bu doğrultuda ilerleyen Rıza Şah Pehlevi'nin yönetim süreci, genel olarak "reformcu, modernleştirici, laikleştirici ve milliyetçi" politikalar geliştirmiştir (Kurtuluş, 2008: 67; Celep, 2021: 41). Bu politikalar temelinde ülkedeki tüm etnik ve kültürel grupların Farslaştırılması ve tek bir ulusal kimlik altında birleştirilmesi hedeflemiştir. Bu politika, dil, eğitim kültür ve ekonomi alanlarında geniş çaplı reformlarla desteklenmiş ve İran'da Fars dilinin ve kültürünün üstünlüğünü vurgulayan bir devlet ideolojisi oluşturulmuştur. Bu değişiklikler, İran'ın toplumsal ve siyasi yapısında köklü dönüşümlere yol açmıştır. Rıza Şah Pehlevi'nin Fars milliyetçiliği temelinde uygulamaya koyduğu Farslaştırma politikası, İran'da yaşayan etnik azınlıklar üzerinde büyük bir baskı oluşturmuştur. Özellikle Güney Azerbaycan Türkleri ve diğer etnik gruplar, bu dönemde aşırı seviyede kültürel baskı ve asimilasyon politikalarıyla karşı karşıya kalmışlardır (Erol, 2007: 51).

Rıza Şah Pehlevi, Farslaştırma politikaları kapsamında öncelikle Fars dilini ön plana çıkarmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda, eğitim sisteminde ve devlet kurumlarında Farsçanın kullanımını zorunlu hale getirmiştir. Bu durumdan İran'da Fars toplumundan sonra en kalabalık nüfusa sahip olan Güney Azerbaycan Türkleri etkilenmiştir. Öyle ki Türkçenin kamusal alanda ve özel alanlarda kullanımını neredeyse tamamen yasaklanmıştır. Türkçe eğitim, Türkçe vaaz vermek ve hatta Türkçe ağıtlar söylemek bile yasaklanmıştır. Eğitim sistemi de, milliyetçi ve merkezîyetçi bir ideolojiyi yaymak amacıyla köklü bir şekilde yeniden yapılandırılmıştır. Bu doğrultuda Farsça tüm ülke çapında zorunlu eğitim dili haline getirilmiş ve yerel dillerde eğitim veren okullar kapatılmıştır (Özdemir, 2020: 368; Malikahmadov, 2023: 61). Bu hedefin gerçekleştirilmesi için merkezi hükümet, özellikle Farsçanın ana dil olmadığı bölgelerde, Farsçayı etkin bir şekilde kullanan öğretmenleri görevlendirmiştir. Birinci Umumi Müfettişlik Başmüsavirliği tarafından 1934 yılında hazırlanan raporda, Güney Azerbaycan bölgesinde yaşayan Türklerin okullarda ana dillerinde eğitim alma haklarının olmadığı belirtilmiştir (Tekdoğan, 2021: 90). Çünkü İran'da bölgelere ana dilde eğitim hakkı

verilmesi, bu bölgelere siyasi özerklik vermekle ve hatta bağımsızlık taleplerine boyun eğmekle eşdeğer tutulmuştur (Amanat, 2022: 499). Bunların yanı sıra, dönemin Kültür Bakanı olarak atanan ve Fars milliyetçisi görüşleriyle bilinen Mohseni, Türkçe konuşan öğrencilere yönelik ağır ceza politikaları benimsemiştir. Mohseni'nin, Türkçe konuşan öğrencilerin cezalandırılması amacıyla Türkçeyi kullananlara karşı takındığı tavır oldukça aşağılayıcı ve küçük düşürücü olmuştur. "Kim Türkçe konuşuyorsa eşeğin semerini onun üzerine koyun ve onu ahıra kapatın" şeklindeki ifadeleri, Türkçe konuşan öğrencilerin aşağılanarak cezalandırılmasını ve bu öğrencilerin Farsça konuşmaya zorlanmasını amaçlamıştır (Celep, 2021: 132).

Yine dönemin eğitim bakanlığı, Türkçeyi ve diğer yerel dilleri, çeşitli dönemlerde İran'ı istila eden yabancıların bıraktığı ve bertaraf edilmesi gereken bir miras olarak görmüştür. Bu bakış açısı, tarih dersliklerinden başlayarak tüm ders kitaplarına ve müfredata yansımıştır (Niayeş, 2022: 551). Ders kitapları, Fars kültürünün ve tarihinin üstünlüğünü vurgulayan içeriklerle doldurulmuş ve bu doğrultuda bir eğitim anlayışı benimsenmiştir. Müfredatlar, İran'ın geçmişini Fars merkezli bir bakış açısıyla ele almış, Fars kimliğini yüceltirken, Türkler ve diğer etnik gruplar genellikle olumsuz bir biçimde sunulmuştur. Böylece, Pehlevi yönetimi, eğitim sistemini kullanarak tek tip bir ulusal kimlik oluşturmayı ve İran'daki farklı etnik grupları asimilasyon yoluyla Farslaştırmayı hedeflemiştir.

Rıza Şah Pehlevi döneminde uygulanan Fars milliyetçiliği politikaları, yalnızca eğitim alanıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda kültürel üretim ve yayıncılık alanında da kendini göstermiştir. Güney Azerbaycan'da Türkçe kitap, dergi, gazete ve mektup yazmak bile yasaklanmıştır. Bunun yanı sıra, eski Türkçe kitaplar, el yazmaları ve taş baskısı eserler sistematik bir şekilde ortadan kaldırılmıştır (Celep, 2021: 133). Bu inkâr politikası, İran'daki Türk kökenli toplulukların tarihsel ve kültürel varlıklarını silme ve Fars milliyetçiliğini güçlendirme amacı taşıyordu. Türkleri, inkâr politikası o kadar hat safhaya ulaşmıştı ki çeşitli yazırlarla bu konuda topluma kanıt sunmaya çalışmışlardır. Mesela, Fars milliyetçilerinden biri olan Taki Arani, kaleme aldığı "Azerbaycan Ya Yek Mesele-ye Heyâti ve Memâti-ye İran" (Azerbaycan yahut İran'ın Ölüm Kalım Meselesi) başlıklı yazısında "doğu vahşileri" ve "kan içen" Moğollar tarafından Güney Azerbaycan halkının Türkleştirildiğini ifade etmiştir (Celep, 2021: 131). Bunun yanı sıra Türkçenin ortadan kaldırılarak Farsçanın yaygınlaştırılması gerektiğini de belirtmiştir. Bu dönemde, özellikle Güney Azerbaycan Türklerine karşı açık bir şekilde düşmanca bir tutum sergilenmiştir.

Bu tutumun temelinde, Güney Azerbaycan Türkleri'nin, sınırın ötesindeki Kuzey Azerbaycan'da ve Türkiye'de yaşayan halkla aynı tarihi geçmişe sahip olmaları, aynı soydan gelmeleri ve aynı dili konuşmaları gerçeği yatıyordu (Niayeş, 2022: 551). Nitekim Pehlevi rejimi, bu ortaklıkları bir tehdit olarak algılayarak, Güney Azerbaycan Türkleri'nin dillerini ve kültürel kimliklerini zayıflatmak istemiştir. Rıza Şah Pehlevi döneminde uygulanan kültürel politikaların bir parçası olarak, İran'daki yer ve mekân isimlerinin Farsçaya dönüştürülmesi, Fars milliyetçiliğinin bir başka uygulaması olmuştur. Yine bu dönemde, İran ulusal kimliğini güçlendirmek amacıyla birçok yerleşim yeri, coğrafi oluşum ve yer adları Farsça isimlerle değiştirilmiştir (Taş, 2014: 138). Bu bağlamda, Fars ideologlarından biri olan Furuği, tarafından "Ferhengistan-i İran" yani "Dil ve Edebiyat Akademisi" isimli kurum oluşturulmuştur. Daha sonra bu kurma bağlı coğrafi komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun görevi yabancı (özellikle Türkçe ve Arapça sözcüklerin) kelimelerin ve isimlerin bulup ıslah etmektir. Komisyon bu görevden başka herhangi bir faaliyet göstermemiştir (Amanat, 2022: 501). Bu değişikliklerden bazı örnekler şu şekildedir:

- Tebriz civarındaki "Acıçay," "Telh Rud" olarak,
- Azerbaycan'daki "Karadağ" dağ silsilesi "Siyah Kuh" olarak,
- "Azerbaycan Eyaleti"nin adı "Ostan-ı Sevvom" şeklinde,
- Tebriz'deki "Şah Gölü" "İstehr Şah" olarak,
- "Urmiye" şehrinin ismi "Rızaiye" olarak,
- "Sultanabad" ismi "Arak" olarak, "Bampur" ismi "İranşehr" olarak, "Aliabad" ismi "Şahi" olarak ve "Salmas" ismi "Şahpur" olarak değiştirilmiştir.
- Türkmen çölü ve Astarabad'ın kapısı olarak nitelendirilen "Akkale" ismi ise "Pahlavi Durr" şeklinde değiştirilmiştir (Celep, 2021: 132-133).

İsim değişikliği sadece yer ve mekânlarda değil mağaza önlerinde, işyerlerinin antedi kâğıtlarında, tabelalarda, hatta kartvizitlerde bile görülmüştür. Devamında, idari alanda kullanılan terimler de Farsçalaştırılmıştır. Örneğin, *vilayet* sözcüğü *istan*; *vali istandar* olmuştur; polis anlamına gelen *nizarniye* terimi *şehrban*; subay

karşılığında kullanılan *sahib-i mansıb* artık *avşar* ve ordu anlamındaki *koşun* da tümüyle uydurma bir sözcük olan *artey* şeklinde değiştirilmiştir. Askerlikle ilgili bütün rütbelere başka isimler verilmiştir (Abrahamian, 2011:115).

Rıza Şah Pehlevi döneminde Güney Azerbaycan Türklerine yönelik uygulamalar arasında, Türkçe isim konulması ve soyadı alınmasının yasaklanması da yer almaktaydı. Bu yasaklar, Fars milliyetçiliğini pekiştirme ve Güney Azerbaycan Türkleri'nin kültürel kimliğini silme amacını taşıyan politikaların bir parçasıydı. Aynı dönemde, Türkçe konuşan ve Türk kökenli olan kişiler, çeşitli bahanelerle devlet dairelerinden uzaklaştırılmış ve Türklerin yönetici kadrolarına atanmalarının önüne geçilmiştir (Malikahmadov, 2023: 73).

Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi sekreteri olan Mir Cəfər Bağirov, Güney Azerbaycan ile ilgili olarak Joseph Stalin'e gönderdiği bir raporda durumu şöyle belirtiyordu: "Rıza Şah Pehlevi diktatörlüğü döneminde Azerbaycan halkı bırakın yüksek görevlere getirilmeyi, devlet aygıtında orta ve küçük görevlere bile yaklaştırılmıyor" (Həsənli,1998: 38). Bağirov raporun devamında, Farslaştırma politikalarının ne kadar aşırıya kaçtığını da şu şekilde aktarıyor: "Yerel yönetimlerde bütün resmi yazışmalar Farsça yürütülmektedir. Üst düzey yöneticilere Türkçe hitap etmek yasaktır" (Attar, 2006:271).

Bu dönemde Güney Azerbaycan küçük idari birimlere, yani ostanlara (eyaletlere) ve şehristanlara (ilçelere) bölünmüş, özellikle, nüfus sayımı sırasında Türkler hakkında aşağılayıcı ifadeler kullanılmıştır. Örneğin Türkleri kast ederek "eşeklerin sayılması" gibi hakaret eden ve aşağılayan bir tavır takınılmıştır (Ələkbərov, 2021: 103). Yine Güney Azerbaycan Türkleri'nin yoğun olarak yaşadığı sınır bölgelerinden göç ettirilmesi ve bu bölgelere Farsça konuşan ve Fars kültürüne daha yakın olan halkların yerleştirilmesi, Farslaştırma politikasının bir parçası olmuştur.

Rıza Şah Pehlevi döneminde uygulanan ekonomik politikalar da Güney Azerbaycan üzerinde uygulanan baskı ve ekonomik ayrımcılığın temelini oluşturmuştur. Güney Azerbaycan bölgesi, Kaçar hâkimiyetinin sonuna kadar İran'ın en zengin, müreffeh ve gelişmiş bölgelerinden biriydi. Ancak Rıza Şah Pehlevi döneminde, bu durum tersine döndü. Bölge ekonomik anlamda bilinçli olarak geriletilmeye başlandı. Bu gerilemenin başlıca nedeni, Rıza Şah Pehlevi'nin sanayileşme sürecindeki ekonomik yatırımları Güney Azerbaycan'dan alarak Farsların çoğunlukta olduğu Mazenderan ve merkezi bölgelere yönlendirmesiydi. 1932-1942 yılları arasında, İran'ın üçte birini oluşturan Güney Azerbaycan'da yalnızca 20 fabrika kurulmuşken, diğer bölgelerde 132 fabrika inşa edilmiştir (Mahdian, 2010: 118). Yine Güney Azerbaycan'da yapılan yirmi fabrikadan sadece ikisi devletten mali destek alırken, İran'ın kuzey ve merkez bölgelerinde kurulan 132 fabrikanın yirmisi devletin mali yardımlarından yararlanıyordu. Bu durum Güney Azerbaycan'a uygulanan ekonomik ayrımcılığı ve merkezi hükümetin politikalarını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Güney Azerbaycan'ın zengin doğal kaynaklara sahip olmasına, sanayi ürünleri ile tahıl mahsullerinin yetiştirilmesine ve işlenmesine uygun olmasına rağmen, merkezi hükümet yetkilileri bu bölgede sanayi işletmelerinin kurulmasını kasıtlı olarak engellemiştir (Malikahmadov, 2023: 67-68).

Bu dönemde İran'ın bütün ihtiyaçları, özellikle de ülke genelinde toplanan vergilerin büyük bir oranı Güney Azerbaycan'dan karşılanmaya çalışılmıştır. Böylelikle bütün ihtiyaçların maliyeti Güney Azerbaycan'a yüklenmiş ve bu bölgeden yüklü miktarda vergiler alınmıştır. Yine bölgede üretilen tarım mahsullerinin tamamı Tarhan'a taşınmıştır. Bölgenin ürünleri gerçek değerinin çok altında bir bedel ödenerek alınmıştır. Netice itibarıyla elinde hiçbir şey kalmayan Güney Azerbaycan şehirleri, adeta varlık içerisinde yokluk yaşamıştır. Hatta bu dönemde her tür mahsulü yetiştiren ve ülkenin bütün ihtiyacını karşılayan bölgenin halkı ise buğday yerine arpa yemek zorunda kalmışlardır (Ünal, 2018: 52).

Ayrıca bu dönemde Güney Azerbaycan'ın yer altı kaynakları İran'ın diğer eyaletlerine bağlı yeni şehirlerin oluşturulması ile kara ve demir yollarının yapımı gibi projelere harcanmıştır. Dolayısıyla Rıza Şah Pehlevi tarafından Tahran'da açılan fabrikalar ve merkezi bölgelere yapılan yoğun yatırımlar, Güney Azerbaycan'da yaşanan ekonomik buhranın derinleşmesine ve halkın bu bölgeden Tahran gibi şehirlere ve iç bölgelere göç etmesine sebep olmuştur (Celep, 2021: 139). Rıza Şah'ın politikaları nedeniyle yalnızca bu dönemde Güney Azerbaycan'dan ayrılmak zorunda kalarak sadece Tarhan'a yerleşen kişi sayısı yaklaşık 25.000 civarında olmuştur. Göç dalgası, özellikle ekonomik baskıya maruz kalan tüccar ve esnaf kesim için kaçınılmaz hale gelmiş, bölgedeki ekonomik faaliyetlerin büyük bir kısmı da Tahran'a kaymıştır. Bu durum, tarih boyunca önemli bir ticaret merkezi olan Tebriz'in ekonomik değerini yitirmesine yol açmıştır. Tebriz'de ekonomik kalkınma durma noktasına gelmiş, kent eski ticari canlılığını kaybetmiş ve ekonomik çöküş yaşamaya başlamıştır. Öyle ki bu durum İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra, Sovyetlerin egemenliğinde bulunan ve

günümüz Azerbaycan devletini oluşturan Kuzey Azerbaycan yöneticileri tarafından Moskova'ya sunulmak üzere hazırlanan Güney Azerbaycan'a dair bir raporda, bölgedeki ekonomik gerileme de ele alınmıştır (Ünal, 2018: 54; Demir, 2019: 18; Özşahin, 2007: 79). Rapordaki ekonomi ile ilgili olan kesit şu şekildedir:

"Rıza Şah diktatörlüğü devrinde İran egemenliği Azerbaycan'ın kültürel ekonomik gelişimine, şehirlerin ve köylerin yapılmasına dikkat etmedi. Azerbaycan'ın tüm servetleri İran'ın diğer illerine, yeni şehirlerin, demir ve otomobil yollarının yapılması için taşınırdı. Tahran şehri Azerbaycan'ın sayesinde tamamen yeniden yapıldı. Böylece Azerbaycan'ın kültürel-siyasi merkezi, eskiden İran'ın en büyük ticari şehri olan Tebriz, yavaş yavaş dağılmaya başladı." (Özşahin, 2007:79).

Yine bu rapordaki değerlendirmeler, Rıza Şah Pehlevi' nin politikalarının Güney Azerbaycan'ın ekonomik kalkınmasının nasıl engellediğini ve bölgenin ticari canlılığının nasıl kaybettirildiğini gözler önüne sermektedir. Nitekim 1930'ların sonrasında İran'da merkezi otoritenin zayıflamasıyla birlikte, ülkede dış güçlerin siyasi müdahaleleri artmıştır. Bu müdahalelerin bir sonucu olarak, 1941 yılında İngilizlerin baskısı sonucunda Rıza Şah Pehlevi iktidardan indirilmiş ve yerine genç ve deneyimsiz oğlu Muhammed Rıza Pehlevi getirilmiştir. Ancak, Güney Azerbaycan Türklerine yönelik baskıcı ve asimilasyon politikaları, Muhammed Rıza Pehlevi döneminde de devam etmiştir (Demir, 2019: 19).

4. Rıza Şah Dönemindeki Farslaştırma Politikalarına Karşı Güney Azerbaycan'ın Tepkileri

Rıza Şah Pehlevi döneminde uygulanan Farslaştırma politikalarına karşı Güney Azerbaycan'da çeşitli tepkiler ortaya çıkmıştır. Çünkü bu dönemde uygulanan politikalar, bölgenin kültürünü ve dilini yok sayacak şekilde merkezi hükümetin asimilasyon çabalarının bir parçası olmuştur. Dolayısıyla Güney Azerbaycan Türkleri de bu asimile etme ve Farslaştırma politikalarına karşı kimliklerini koruma çabası içine girmişlerdir. Bu durum, Güney Azerbaycan Türkleri'nin milli kimliklerini daha güçlü bir şekilde tanımlamalarına ve kültürel haklarını savunma konusunda daha örgütlü bir şekilde hareket etmelerine neden olmuştur (Erol, 2007: 91).

Güney Azerbaycan Türkleri'nin örgütlü ve başkaldıran yapısı Azerbaycan Demokrat Partisi ve Azerbaycan Millî Hükümeti döneminde daha açık şekilde görülmüştür. Çünkü Azerbaycan Demokratik Partisi (1945-1946) Seyid Cafer Pişeveri'nin liderliğinde Rıza Şah Pehlevi döneminde uygulanan baskıcı ve asimilasyon politikalarına karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu siyasi mücadele 21 Azar hareketi olarak da bilinmektedir (Mehdiyev, 2019: 82; Farhadov, 2023: 135). Ancak İran'da Güney Azerbaycan Türkleri'nin, milli kimlik ve kültürel haklarını savunma çabaları Rıza Şah Pehlevi döneminden çok daha öncesine dayanmaktadır. Bu hususta özellikle Rıza Şah Pehlevi dönemine kadar Güney Azerbaycan Türkleri için Meşrutiyet Dönemi, Settar Han ve Azadistan Özerk Cumhuriyeti dönemleri son derece önemlidir. 1908 yılında İran Şahı Muhammed Ali, Meşrutiyet Devriminin sonuçları olarak ortaya çıkan aydınlanma hareketlerinin halk üzerindeki etkisinden endişelenmiş ve bu dönemi sona erdirmek için istibdat yönetimi uygulamaya karar vermiştir. Bunun üzerine, Settar Han liderliğinde Yüksek Askeri Meclis kurulmuş ve Tebriz'de on bir ay süren bir iç savaş patlak vermiştir (Ghouchi, 2024: 96; Alizada, 2021: 198).

Savaşın ilk aşamasında Settar Han, Şah'ın güçlerinin Tebriz üzerindeki hâkimiyetini engellemiş, ikinci aşamada ise Tebrizliler, şehir dışından gelen saldırılara rağmen hükümetin silahlı birliklerini şehirden çıkarmayı başarmışlardır. Bu dönemde, Settar Han'ın bağımsızlık mücadelesi sadece Tebriz ile sınırlı kalmamış; Reşt, İsfahan ve Kazvin gibi şehirlerde de Settar Han adına kurulan komiteler aracılığıyla yayılmıştır (Alizada, 2021: 198). Tebriz'de halk, direnişin bir göstergesi olarak evlerinin üzerine kırmızı bayraklar asmışlardır. Nitekim direniş, hükümet tarafından kırılmayınca, sorun diplomatik yollarla çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu konuda Şah, halka *"Eğer bize güveniniz yoksa komşu devletlerden birinin bayrağı altında güvende olun"* önerisinde bulunmuştur. Şah'ın önerisine Settar Han'ın yanıtı ise: *"Burada açtığımız bayrak özgürlük bayrağıdır. Bütün dünya bu bayrağın altında birleşmelidir."* şeklinde olmuştur (Hasanlı, 2005: 30).

Rusya, mücadelenin Kuzey Azerbaycan üzerindeki olası etkilerinden endişelenerek, Tebriz'deki direnişi bastırmak için kuvvet göndermiş ve bu kuvvetler aracılığıyla Şah yönetimine yardım etmiştir. Settar Han, bu kuvvetlere karşı büyük bir direniş göstermiştir. Gösterdiği kahramanlık ve mücadelesi, onu İran Türkleri arasında "Serdar-ı Milli" unvanıyla tanınır hale getirmiştir. Meşrutiyet yanlılarının bu güçlü direnişi, İngiltere ve Rusya arasında tedirginliğe yol açmıştır. Özellikle Rusya, Settar Han'ı Tebriz'den uzaklaştırmak için İran ile yoğun bir şekilde diplomatik ve askeri ilişkiler kurmuştur. Yapılan diplomatik görüşmeler sonucunda, Settar

Han Tahran'a çağırılmıştır. Burada, emrindeki kuvvetlerin silahlarını bırakma taahhüdü vermesine rağmen, düzenlenen bir saldırıda tuzağa düşürülerek ağır yaralanmıştır ve bu olaydan sonra tecrit altında yaşamış ve 1914 yılında hayatını kaybetmiştir (Semercioğlu, 2017: 25; Demir, 2019: 12). Bu dönemden sonra bölge halkı uzun süre Rus baskısı altında kalmış olmasına rağmen Meşrutiyet sonrası da direnişlerini sürdürmüşlerdir. Settar Han'ın gücünü kaybetmesinin ardından, Tebriz direniş hareketinin merkezi olarak Şeyh Muhammet Hiyabani önderliğinde kurulan yapı öne çıkmıştır (Asghari, 2022: 28). Şeyh Muhammet Hiyabani, Azerbaycan Demokrat Fırkasını kurarak bu hareketin liderliğini üstlenmiştir. Tebriz'de Şeyh Muhammed Hiyabani tarafından kurulan Azerbaycan Demokrat Fırkasının önderliğinde 7 Nisan 1920 tarihinde Azadistan Devleti kurulmuş ve bu devletin tanınması için Tebriz'deki konsolosluklara bildirimler gönderilmiştir (Metin, 2012: 163; Tutak, 2014: 20; Ünal, 2018: 20).

Bu hareket ve devlet, Güney Azerbaycan'ın bağımsızlığı için önemli bir adım olarak kabul edilmiştir. Ancak, Tahran'ın askeri müdahalesiyle hareket bastırılmış ve 14 Eylül 1920 tarihinde Şeyh Muhammed Hiyabani'nin öldürülmesiyle son bulmuştur. Bu hareketin ömrü kısa olsa da, özellikle Türk dili ve edebiyatı üzerine oldukça önemli çalışmalar yapılmıştır. Güney Azerbaycan'da Türkçe eğitim veren okullar açılmıştır. Türkiye ve Kuzey Azerbaycan'dan eğitimciler getirilerek, Türkçe öğrenimine hız verilmiştir. Bölgeye açılan tiyatro ve kütüphanelerle de Türkçe eğitim ve öğretim desteklenmiştir. Bunların yanında Hiyabani önderliğinde, Türkçe yayın yapan "Teceddüd" ve "Azadistan" isimli iki önemli basın organı kurulmuştur (Kafkasyalı, 2011: 106). Tüm bu yaşanan gelişmeler, Güney Azerbaycan bölgesinde aydınlanma ve bağımsızlık taleplerinin güçlü bir şekilde ifade edilmesine yol açmıştır.

Yine Rıza Şah Pehlevi döneminde uzun süre uygulanan baskı ve asimilasyon politikalarına tepki olarak Güney Azerbaycan'da milli bir uyanışın temelleri atılmıştır. Bu süreçte Rusya egemenliğindeki Kuzey Azerbaycan'da yetişen aydınların geliştirdiği fikirler ve yürüttüğü çalışmalar da Güney Azerbaycan Türkleri'nin milliyetçilik akımlarını şekillendirmiştir (Taş, 2014: 129). Özellikle Kuzey Azerbaycan'dan Güney Azerbaycan'a gelen Sovyet ordusunda görevli Azerbaycan Türkü olan editörler, şairler ve yazarların katılımıyla "Vatan Yolunda" adlı gazete yayımlanmıştır. Gazetede, Kuzey Azerbaycan'dan gelerek Tebriz'e yerleşen ve burada faaliyet gösteren M. İbrahimov, M. Rahim, S. Rehimov, E. Memmedhanlı S. Rüstem gibi yazarlarla birlikte, Mehmed Biriya, Mir Mehdi Etimad (Natigi), Mir Mehdi Çavuşı, Ali Tude ve Balas Azeroğlu, gibi birçok yerli kalem sahipleri de aktif bir şekilde görev almışlardır.

Bu gazete Güney Azerbaycan'da ana dilde yayın yapan basının ve edebiyatın gelişmesinde, Güney Azerbaycanlıların taleplerini ve arzularının yansıtılmasında önemli bir rol oynamıştır (Abdullayeva, 2023: 16). Bu süreçte Güney Azerbaycan'da, özellikle 20. yüzyılın başlarından itibaren birçok milli örgüt kurularak faaliyet göstermiştir. Bu örgütler İrani-Bidar, Tudé Partisi, Azerbaycan İşçiler Teşkilatı, Azadi Cephesi Partisi, Azerbaycan Cemiyeti, İrani-Bidar, Ziddi-Faşist Cemiyeti ve Sendikalar Teşkilatı gibi örgütlerdir. Bunlar arasında yer alan Azerbaycan İşçiler Teşkilatı ve Azerbaycan Cemiyeti, doğrudan Güney Azerbaycan'ın özgürlüğünü amaçlamasa da Azerbaycan milliyetçiliği ve Azerbaycanlılık ideası üzerinde önemli bir vurgu yapmışlardır (Ələkbərov, 2021: 112).

Öyle ki Tebriz'de Azerbaycan Demokrat Partisi'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra "Azerbaycan" adlı bir gazete yayımlanmaya başlamıştır. Gazete, Azerbaycan Cemiyeti'nin resmi yayını olarak işlev görmüş ve merkezi hükümetin çeşitli kısıtlamalarına rağmen Güney Azerbaycan'da hızlı bir şekilde en çok satan ve en etkili gazete haline gelmiştir. Gazetenin geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmesinin nedeni, Azerbaycan halkının ortak acılarını ve beklentilerini etkili bir şekilde yansıtması olmuştur. Gazete her fırsatta kültüre ve dile yönelik hakların korunması ile her seviyede eğitimin ve yayınların anadilde yapılmasının önemini vurgulamıştır (Rahmanifar, 2023: 78; Hacıyeva, 2019).

Ayrıca bu dönemde Güney Azerbaycan Türkleri, Pehlevi yönetimine karşı iktidarda ortaya çıkan krizlerden ve yönetimdeki aksaklıklardan yararlanma eğilimindeydi ve bu durumları kendi lehlerine çevirmeye çalışmışlardır. Ancak, her seferinde çeşitli nedenlerle bağımsızlık hareketleri başarısızlığa uğramıştır (Taş, 2014: 129). Rıza Şah Pehlevi bu süreçte Güney Azerbaycan Türklerine yönelik baskıcı bir tutum sergilemiştir. Bu hususta Seyyid Cafer Pişeveri bir yazısında Güney Azerbaycan'ının siyasi durumunu şu şekilde ifade etmiştir:

"Rıza Şah, Azerbaycan halkından ve onların özgürlüğe olan bağlılığından sürekli endişe duyduğundan, merhum Şeyh Muhammed Hiyabani'nin önderliğindeki hareket bastırıldıktan sonra, bölgede parti adı altında herhangi bir ciddi kurumun kurulmasına izin verilmemiştir. Hatta Süleyman Mirza'nın 1921-1929 yıllarında

kurduğu zayıf sosyal parti bile, Azerbaycan'da Rıza Şah'ın memurlarının yoğun baskısı ve Alesker Sertibzade'nin kibirli tutumu nedeniyle başarılı olamamış ve toplumda önemli bir yer edinememiştir.” (Ələkbərov, 2021: 113)

Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında, bölgedeki kargaşadan faydalanan Güney Azerbaycan Türkleri, Seyid Cafer Pişeveri'nin liderliğinde “Milli Hükümet”i kurdular. Daha sonra, Hiye-bani tarafından kurulan ancak onun öldürülmesiyle son bulan Azerbaycan Demokrat Partisi (ADP), 25 Ağustos 1945 tarihinde tekrardan Seyyid Cafer Pişeveri tarafından kurulmuştur (Kalafat ve Keskin, 2010: 16). Partinin kuruluşundan kısa bir süre sonra, yani 3 Eylül 1945 tarihinde, ADP'nin kuruluş gerekçesi, amacı ve içeriği şu şekilde açıklanmıştır:

“Tarihte özgürlüğün bayraktarı gibi ün kazanan Azerbaycan, bundan böyle gerici Tahran yönetiminin baskısı altında yaşayamaz. O, özgür olmalıdır. Azerbaycan, parlak bir mazisi olduğu halde, şimdi cehalet girdabında kalmaz. Azerbaycan ulusunun o güzelim dili var. Bu dil okullarda okutulmalı, yönetim katmanlarında kullanılmalıdır. Azerbaycan zengin kaynaklarının sahibi olmalıdır. Azerbaycan'da sanayi atımları yapılmalı, Azerbaycan bir tarım kültürü ülkesi olmalıdır. İşçiler işsiz, köylüler topraksız kalmaz. Azerbaycan her bakımdan özgür ve gelişmiş olmalıdır.” (Genç, 2021: 55).

Azerbaycan Millî Hükümeti'nin ekonomik alanlarda yaptığı düzenlemelerden en önemlisi toprakla ilgili yaptığı düzenlemeler olmuştur. Hükümet devlet arazilerini köylüler arasında paylaşmıştır. Öte yandan Halk hareketine ihanet edip Azerbaycan'dan kaçmış ve kendileri aleyhine savaş açmış olan toprak sahiplerinin topraklarını müsadere etmiştir. Yine müsadere edilen toprakların köylüler arasında paylaşılması için de düzenlemeler gerçekleştirmiştir (Ünal, 2018: 97).

Seyyid Cafer Pişeveri, Güney Azerbaycan'da kurmuş olduğu Millî Hükümetini bağımsız bir devlete dönüştürmek amacıyla, İran güvenlik güçlerini silahsızlandırarak kendi güvenlik teşkilatını kurmuş ve İran sisteminin yerine, kendi bağımsız yargı ve eğitim sistemlerini devreye sokmuştur. Farsçanın kullanımı yasaklanmış ve Türkçe yeni hükümetin resmi dili olarak kabul edilmiştir (Malikahmadov, 2023: 80). Bunların dışında edebiyat ve sanat gibi alanların da gelişmesi için çalışmalar yapılmıştır. Mesela genç ve deneyimli Kuzey Azerbaycan ile Güney Azerbaycan şairlerinden oluşan “Şairler Meclisi” kurulmuştur. Bu şairler bilhassa vatan ve millet konularını şiirlerinde işlemişlerdir. Sadece edebiyatla sınırlı kalınmayarak, tiyatro, musiki, ressamlık ve heykeltıraşlık alanlarında da çalışmalar yapılmıştır. Özellikle Settar Han ve Bağır Han'ın heykelleri yaptırılarak Tebriz'in en önemli yerlerine konulmuştur. Daha sonra Azerbaycan Demokrat Fırkası'nın ve Azerbaycan Millî Hükümeti'nin, önemli icraatlarından olan “Tebriz Radyosu” ile “Azerbaycan Millî Tiyatrosu” kurulmuştur. Radyo ve tiyatro gösterilerinde ise vatanperverlik duygusu, eğitim ve öğretimin önemi, millî ve ahlaki duygular gibi konulara dikkat çekilmiştir (Ünal, 2018: 103-104). Ayrıca Azerbaycan Demokrat Fırkası, Azerbaycan etnik kimliğini ön plana çıkararak İran hâkimiyetinde yaşayan Güney Azerbaycanlıların İran'dan ayrılmalarını teşvik etmiştir. Böylelikle Azerbaycan Demokrat Fırkasının ve Azerbaycan Millî Hükümeti'nin, Güney Azerbaycan Türkleri'nin içtenlikle arzu ettiği ve toplumsal olarak da ihtiyaç duyduğu talepleri ve hedefleri ortaya koyduğu görülmüştür. Bu talepler ve hedefler, Güney Azerbaycan Türkleri'nin kimliklerini koruma, kültürel haklarını savunma, bölgede ekonomik kalkınmayı sağlama ve demokratik bir yönetim biçimi kurma, şeklinde ortaya konmuştur.

Taleplerin açık bir şekilde ifade edilerek bu doğrultuda bir çaba içerisine girilmesi Güney Azerbaycan Türkleri'nin Azerbaycan Demokrat Fırkası'na ve Azerbaycan Millî Hükümeti'ne katılmalarını ve destek vermelerini sağlamıştır. Ne yazık ki bu olumlu süreç çok uzun ömürlü olamamıştır. Şah hükümetinin saldırıları, ABD ve İngiltere'nin Azerbaycan Demokrat Fırkası'na (ADP) karşı Şah'ı desteklemesi ve Sovyetlerin ADP'yi yarı yolda bırakması nedeniyle, millî hükümet bir yıl sonra İran güçleri tarafından sonlandırılmıştır. Daha sonra bu dönemde faaliyet gösteren onlarca yazar, şair, gazeteci ve eğitimcilerin bazıları İran'ın farklı şehirlerine sürgüne gönderilmiş, bazıları ise zindanlara atılmıştır (Rahmanifar, 2023: 74; Yurdakurban, 2024: 128; Kafkasyalı, 2011:104). Böylelikle Rıza Şah Pehlevi döneminin Farslaştırma politikalarına tepki olarak ortaya çıkan, Güney Azerbaycanlıların millî kimliklerini ve kültürel varlıklarını koruma mücadelesinin önüne geçilmiştir. Rıza Şah Pehlevi sonrasındaki süreçlerde de İran'da Güney Azerbaycan Türklerine, diğer Türk gruplarına ve dahi farklı etnik gruplara yönelik baskı ve asimile politikaları devam etmiştir. Bu noktada günümüzde Türkiye'nin Türk dünyası ile ve özellikle Azerbaycan ile kurmuş olduğu yakın ilişkinin Güney Azerbaycan üzerinde bir millî uyanış etkisi yapmaya başladığı da açıktır.

5. Sonuç

İran, tarih boyunca en eski yerleşim bölgelerinden biri olarak bilinir. Türkler de Farslar gibi bu kadim topraklar üzerinde bir medeniyet oluşturarak çeşitli dönemlerde birçok devlet ve hanedanlıklar kurmuşlardır. Dolayısıyla İran tarihi ve kültürü içerisinde Türklerin yeri yadsınamayacak boyutta olmuştur. Ancak, 20. yüzyılın başlarında Pehlevi Hanedanlığı'nın iktidara gelmesiyle birlikte, İran'daki Türkler ciddi bir asimilasyon politikasına maruz kalmıştır. Özellikle Rıza Şah Pehlevi dönemi, İran'ın modernleşme süreci bakımından önemli bir dönüm noktası olmasına rağmen, bu süreçte Farslaştırma politikaları kapsamında birçok etnik grup baskı altına alınmıştır. Güney Azerbaycan Türkleri de bu dönemde uygulanan Farslaştırma politikalarının ana hedeflerinden biri olmuştur. Bu politika Güney Azerbaycan Türkleri'nin eğitim, dil, kültür, siyaset ve ekonomi alanlarındaki varlıklarını derinden etkilemiştir.

Bu dönemde Türkçe'nin hem kamusal alanda hem de özel alanlarda kullanımı yasaklanmıştır. Halk arasında Türkçe vaaz vermek ve Türkçe ağıtlar söylenmesine bile izin verilmemiştir. Halkın, çocuklarına Türkçe isim koyma ve soyadı alma gibi hakları ellerinden alınmıştır. Ayrıca Güney Azerbaycan'da birçok yerleşim yerinin mevcut Türkçe isimleri değiştirilerek bu yerlere Farsça adlar verilmiştir. Güney Azerbaycan bölgesinde yaşayan Türkler, okullarda ana dillerinde eğitim alma hakkından mahrum bırakılmıştır. Bir taraftan Türkçe eğitim veren okullar kapatılırken, diğer taraftan okullarda Fars dili zorunlu ve etkin bir şekilde kullanılmıştır. Bu okullarda Türkçe konuşan öğrencilere yönelik ağır cezalar verilmiştir. Öyle ki Türk öğrenciler, aşağılayıcı şekilde çeşitli hakaretlere maruz kalmışlar ve Farsça konuşmaya zorlanmışlardır. Baskıcı Fars milliyetçiliği politikaları, yalnızca eğitim alanıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda kültürel üretim ve yayıncılık alanlarında da kendini göstermiştir. Güney Azerbaycan'da Türkçe kitap, dergi, gazete ve mektup basımı ve dağıtımı yasaklanmıştır. Bunun yanı sıra, eski Türkçe kitaplar, el yazmaları ve taş baskısı eserler ortadan kaldırılmıştır. Böylece Güney Azerbaycan Türkleri'nin tarihsel ve kültürel varlıkları yok edilmek istenmiştir. Özellikle milli kimliklerini ve kültürlerini korumaya çalışan yazar, gazeteci ve eğitimci gibi birçok aydın ya sürgünlere gönderilmiş ya da zindanlara atılmıştır.

Yine bu dönemde bölgesel kalkınma projeleri ve ekonomik yatırımlar, çoğunlukla Fars kökenli vatandaşların yoğunlukta olduğu şehirlere yönlendirilmiştir. Güney Azerbaycan'ın kalkınma projelerinden dışlanması, bölgeler arası ekonomik eşitsizliği artırmış ve bu bölgenin gelişimini engellemiştir. Ayrıca Güney Azerbaycan'ın zengin doğal kaynaklara sahip olmasına rağmen, bölgede sanayi işletmelerinin kurulmasına izin verilmemiştir. Bu durum Güney Azerbaycan'da ekonomik buhrana ve halkın yaşadıkları bölgelerden göç etmesine sebep olmuştur. Neticede, Güney Azerbaycan ekonomisi durma noktasına gelmiştir. Özellikle bölgenin önemli şehirlerinden olan Tebriz'de, ticaret canlılığını kaybetmiş ve ekonomik çöküş yaşanmaya başlamıştır.

Bu milli kimliği yok sayma politikası, Güney Azerbaycan bölgesinde halkın tepkisiyle karşılaşmış ve farklı dönemlerde Settar Han, Şeyh Muhammed Hıyabani gibi liderlerin öncülüğünde başlatılan hareketler İran ve bölgede çıkarı olan dış güçlerin müdahalesi neticesinde başarıya ulaşamamıştır.

İran hâkimiyetinde yaşayan Güney Azerbaycan Türkleri bugün de benzer sorunlarla karşı karşıyadır. Bunun giderilmesi adına İran, başta Türkler olmak üzere diğer etnik gruplara karşı etnik ve kültürel hakları koruma altına alacak yasal düzenlemeler yapmalıdır. Ayrıca bu coğrafyada kültürel çeşitliliğin zenginlik olarak kabul edildiği bir anlayış benimsenmeli, Güney Azerbaycan bölgesinin ülke ekonomisinden adil olarak yararlandırılması sağlanmalıdır. Yine Türkiye ve Azerbaycan'ın Güney Azerbaycan ile olan soy birlikteliğinden endişe edilerek bu ülkelerle yürütülen sıkıntılı politikalar da gözden geçirilmelidir.

Kaynaklar

- Asghari, K. (2022). *İran'da Güney Azerbaycan millî hareketi meselesi ve İran-Azerbaycan ilişkilerine etkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Abrahamian, E. (2011). *Modern İran tarihi*. Çeviri. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Alizada, N. (2021). *İran'ın ulus-devlet inşa sürecindeki kimlik politikası: Güney Azerbaycan uygulamalı örneği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Amanat, A. (2022). *Modern İran tarihi*. Çeviri. Saner Sarı, Doruk Yayınları.
- Abdullayeva, E. T. (2023). *XX əsr Cənubi Azərbaycan poeziyasında milli kimlik mübarizəsinin bədii əksi*. (Fəlsəfə doktoru dissertasiyası). Azərbaycan Respublikası.
- Attar, A. (2006). *İran'ın etnik yapısı (yakın dönem ve günümüzde)*. Divan Yayıncılık.
- Ələkbərov, F. (2021). *Azərbaycan Türk fəlsəfi və ictimai fikir tarixi (XIX-XX əsrlər)*. Elm və Təhsil.
- Boz, H. (2014). *Bağımsızlık sonrası Azerbaycan-İran ilişkilerinde işbirliği ve çatışma alanları (1991-2013)*. (Yüksek lisans tezi). Atılım Üniversitesi.
- Celep, Z. N. (2021). *Rızâ Şah Pehlevî döneminde İran'da Türk toplulukları*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çelik, O. (2018). *İran'da Türk etnik yapısı ve İran'da Türk milliyetçiliği hareketleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü . Antalya.
- Demir, G. (2019). *Güney Azerbaycan'da bağımsızlık hareketleri: Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti örneği (1945-1946)*. (Yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi.
- Erol, O. (2007). *İran iç politikasında Azerbaycan Türkleri (1906-2006)*. (Yüksek lisans tezi). Kocaeli Üniversitesi.
- Farhadov, A (2023). Azərbaycan Qəzetində (1947-1949) Milli Publisistika və Maarifçiliyə Baxış. *BENĞİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*. 2023 (2), 131-149. <https://doi.org/10.58646/bengi.1262395>
- Genç, A. S. (2021). *Güney Azerbaycan millî hükümeti*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray.
- Gökdağ, B. A. (2015). Jeopolitik açıdan İran Türklüğüne bir bakış. *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, 6(36), 9-32.
- Gökdağ, B. A., & Heyet, R. (2004). İran Türklerinde kimlik meselesi. *Bilig/Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 30, 51-82.
- Ghouchi, A. (2024). *Güney Azerbaycan Türklerinin kimlik mücadelesi: 20. yüzyıl İran'ında asimilasyon siyasetine karşı milliyetçilik hareketleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.
- Hasanlı, C. (1998). *Güney Azerbaycan: Tahran-Bakü-Moskova arasında (1939-1945)*. Bakı: Bakı, "Diplomat" nəşriyyatı.
- Hasanlı, C. (2005). *Soğuk Savaş'ın ilk çatışması İran Azerbaycanı*. Çeviri. Ekber N. Nəcəf, Bağlam Yayıncılık.
- Hacıyeva, Y. (2019). *1941-1946-cı illərdə Cənubi Azərbaycanda xalqın milli özünüdərk prosesinin yüksəlişi və Azərbaycan dilinin mövqeyi*. <https://gadtb.com/yegan%C9%99-haciyeva-1941-1946-ci-ill%C9%99rd%C9%99-c%C9%99nubi-az%C9%99rbaycanda-xalqin-milli-ozunud%C9%99rk-prosesinin-yuks%C9%99lisi-v%C9%99-az%C9%99rbaycan-dilinin-movqeyi/> (Erişim tarihi: 31.08.2024)
- Kafkasyalı, A. (2011). *İran coğrafyasında Türkler*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- Kalafat, Y. ve Kəskin, A. (2010). *Güney Azerbaycan: Tarixi, siyasi və kulturoloji müstəvidə*. Bakı, Azərənəşr.
- Kurtuluş, R. (2008). Rızâ Şah Pehlevî. *TDV İslam Ansiklopedisi* (c. 53, s. 67).
- Mahdian, A. (2010). *İran'ın bölgesel politikaları çerçevesinde Güney Azerbaycan'ın sosyoekonomik yapısı*. (Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi.
- Malikahmadov, A. (2023). *İran'da yaşayan Türklerin özgürlük mücadelesi ve Azerbaycan-İran ilişkilerine etkileri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Metin, B. (2012). Türk-İran ilişkilerinde Güney Azerbaycan meselesi (1918-1938). *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16(2), 157-187.
- Mehdiyev, A. (2019). *Azerbaycan-İran ilişkilerinde stratejik kültürün rolü*. (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü, Sakarya.
- Niayeş, Ü. (2022). *İran tarih öğretiminde Türk algısı (20. yüzyıl)*. <https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/01/10.37879-9789751749994.2022.31.pdf> (Erişim tarihi: 27.08. 2024)
- Özdemir, S. (2020). Güney Azerbaycan meselesi: Tarihi ve kültürel boyutu. *Tarih ve Günce*, 7, 359-386.
- Özşahin, M. (2007). *Güney Azerbaycan'da bağımsızlık hareketleri ve Güney Azerbaycan'ın Türk dünyası için önemi*. (Yüksek lisans tezi). Gebze Teknik Üniversitesi.

- Rahmanifar, M. (2023). *Güney Azerbaycan millî hükümeti'nin toplumsal kökleri (1945-1946)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. .
- Semercioğlu, M. (2017). *Osmanlı-Türk basınında İran Meşrutiyet Devrimi*. (Yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Sümer, F. (2001). Kaçarlar. *TDV İslam Ansiklopedisi* (c. 24, ss. 51-53).
- Saray, M. (2010). *Kuzey ve Güney Azerbaycan Türklerinin tarihi*. Bakü: Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü Yayınları.
- Tutak, E. (2014). *Bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın yeniden yapılanması ve bu süreçte Türkiye ile ilişkileri*. (Yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Topaloğlu, Ö. (1996). *Çağdaş İran tarihi (1914-1945)*. (Yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi.
- Tekdoğan, M. (2021). *İran propagandası: Devrim öncesi ve sonrası Güney Azerbaycan politikalar*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Taş, G. (2014). *İran'ın ulusal bütünlüğü ve Güney Azerbaycan sorunu*. (Yüksek lisans tezi). Beykent Üniversitesi.
- Ünal, S. (2019). *Azerbaycan Milli Hükümeti 1945-1946*. TTK Yayınları.
- Yurdakurban, İ. (2024). *Meşrutiyetten devrime Güney Azerbaycan bağımsızlık hareketleri (1906-1979)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yılmaz, C. (2017). *İran'da yaşayan Azerbaycan Türkleri ve Azerbaycan-İran ilişkilerine etkileri*. (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi
- Yeşilot, O. (2010). Türkmençay Antlaşması ve sonuçları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14(36), 187-199.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

